

Van-e még Fehéregyháza-„probléma“

V.

Ujjáépítette-e Mátyás király Fehéregyházát?

Hogy az az „ősi“ Fehéregyháza, amelyet Anonymus látott és amely évszázadokon át fennállott, még felépítésményében is azonos azzal a Boldogságos Szűz Fehéregyházával, amelyről Mátyás király ismételtlen ir a pápának, vitán felül áll — az eltérő végső következtetésekre jutóknak is ez a kiindulópontja.

Az eddigi általános tudományos módosítására csak a következőkben lesz szükség. Régibb kutatók ugyanis azt hitték, hogy ez az ősi kápolna áldozatul esett egy átépítésnek, bővítésnek, illetőleg a páloskolostorba való beépítésnek akkor, amidőn Mátyás király a pápától engedélyt kért és kapott Fehéregyháza „ujjáépítésére“.

Az ujjáépítést Gárdonyi az 1484-ik esztendő elé, Bártfai Szabó László, már II. Ulászló király korára, az 1511. esztendő körüli időre teszi. Ennek az átépítésnek, illetőleg körülépítésnek a megvitatása igen fontos, sőt perdöntő fontosságú Fehéregyháza felismerésének kérdésében. Ettől függ, hogy helyén „ősi“ romokat, románkori romot, vagy XV—XVI. századbeli csucsives templom alapjait találhatjuk-e meg? Magában állott épület romjait vagy egybeépített épületek romjait, alapfalait kell-e ott keresnünk?

A kiindulópontja az átépítés kérdésének Mátyás király kérelme IV. Sixtus pápához 1480-ban, amelyben egyebek között írja: „Cum igitur nos delibereverimus albam ecclesiam Beate Virginis in radicibus montium e regione eius ecclesie sitam, quam nos ex annuacia sanctissimi domini nostri fratris heremitis contulimus, reficere et ampliare existimavimus magis congruum fore, ut columnas illas prefate veteris et collapse ecclesie, que alioquin in ipsa ruina partim obrute sunt, partim frustra locum occupant, in ipsam novam ecclesiam Beate Virginis traducamus.“ (Veszpr. Püspöks. Róm. Okl. III. 285.) „Amiután tehát fontolóra vettük, hogy a Boldogságos Szűz Fehéregyházát, amelyik ama egyház (az óbudai prépostsági egyháza) körzetébe tartozó hegyek lábánál fekszik s amelyet szentséges urunk beleegyezésével a remete szerzeteseknek (pálosoknak) adományoztunk, helyreállítani és bővíteni szándékozunk, beleegyezést kérünk ahhoz, hogy ama előbb említett régi és romokban heverő egyház (a prépostsági templom mellett lévő régi prépostsági egyház) oszlopait, amelyek egyébként is azon a romhelyen részben betemetve hevernek, részben hiábavalóan foglalják el a helyet, a Boldogságos Szűz új templomához átvitethessük.“

Ebből a levélből nyilvánvaló, hogy Mátyás király Fehéregyházát pápai beleegyezéssel már a pálosoknak előzőleg odaadományozta és szándékában volt Fehéregyházát „reficere et ampliare“. — Reficere szó szerint újra csinálni-t, újat alakítani-t jelent, azaz jelenthet alapjaiból újat építeni, de egyúttal megújítást, helyreállítást, tatarozást. Mint-hogy ezidőtájt ott a pálosok kolostora valóban meg is épült, az általános hiedelem az volt a kutatók körében, hogy az új Fehéregyháza a pálosok kolostorába építettett be, vagy a régi Fehéregyháza építettett körül a pálosok kolostorával és harmadik lehetőségként a régi Fehéregyháza kápolnája mint szentély vált alkotórészévé az új Fehéregyházának.

Oklevélbeli adat e három eshetőség be-következésének egyikére sincsen, de elégséges bizonyíték van arra, hogy e három eshetőség egyike sem következett be. A szándék csak szándék maradt és legfeljebb a kápolna helyreállítása történt meg.

Fehéregyháza nem épült újjá — megmaradt végig az „ősi“ alakjában

Bizonyítja ezt elsősorban az a körülmény, hogy 1484-ben már nyolc pálosatya költözött oda, de Bonfini, ki 1495 körül fejezi be történelmi művét, öt évvel Mátyás király halála után, a kétszer is megemlített Fehéregyháza „sacellum“ átépítéséről említést nem tesz. Másodsorban Fehéregyháza nevének későbbi megemlítéseiben semmi változás a korábbi megemlítésekhez képest nem észlelhető. Fehéregyháza marad kápolna. 1519-ben, mondja egy oklevél, hogy Thovay Máté óbudai polgár fehéregyházi szőlőt ajánlódok „az ugyanott lévő és régóta Fehéregyházának nevezett kápolna Boldogságos Szűz Máriának szentelt nagy oltára javára“: ad magnum altare ipsius Beate Marie virginis in capella ibidem situata, que olim titulo albe ecclesie denominabatur.“ (Magyar Történelmi Tár. XII. 144. l.)

Nem értelmezhető ez úgy, hogy a régi kápolna beépítettett a kolostorba, mert csak ugyanott van, de nem a kolostorban, amint kifejezetten mondja is egy 1511-iki oklevél:

„in clastro apud albam ecclesiam Beate Marie virginis supra Budam fundato“ (Békefi R.: A pilisi apátság tört. III. 282.) — „az Óbudán tul alapított Boldogságos Szűz Mária Fehéregyházánál (vagy amellelt) való kolostorban“.

A pálosok kolostora tehát Fehéregyháza kápolnája mellé épült és attól különálló volt.

Kétségtelen bizonyíték erre, harmadsorban már, a Lateráni Regesták 1496-iki alábbi feljegyzése:

Mátyás magyar király a Veszprém egyházmegyében, Óbudán tul lévő fehéregyházi plébániának nevezett Szűz Mária-templomot IV. Sixtus pápa engedelmével a pálosrendnek adományozta, II. Ulászló király kérésére pedig VI. Sándor pápa az adományozást megerősítette és a szerzeteseket az esztergomi érsek és a veszprémi püspök joghatósága alól kivette. Azonban a kérvényben és az idevonatkozó pápai bullában nem történt említés arról, hogy a nevezett templom valamikor rendes plébánia volt és hogy ahhoz Békésmegyer és több más falu is tartozott, amelyeknek kápolnáiban a templom lelkésze misézni is szokott azok részére, akik a plébánia templomában meg nem jelenhettek, bár a temetések és a szentségek kiszolgáltatása a plébánián történtek; hanem e a templomnak parohiális hívei nincsenek és hogy az csak névleg volt már plébánia, tényleg pedig híveknélküli mezsei (campestris) templom.

— *Emiatt a király és a pálosrendiek aggodnak, attól tartva, hogy valaki idővel háboríthatná őket a templom birtokában az előfordult levélbeli elcsusszanás (subreptio) címén és a pápához folyamodnak avégből, hogy az adományozás az előfordult hibák dacára is érvényes legyen. A pápa teljesíti az újabb kérelmet és hogy a templom és a rendház jókarban való tartásáról is gondoskodják, mindama bűneiket igazán megbánó és megvalló keresztény hívek javára, akik a templomban ájtatosságukat végezni fogják és a templom javára adakoznak az év minden szombatján, száznapi bucsút engedélyez. (Vö.: Történelmi Tár. 1904. 177.)*

A pálosok aggodalma, hogy a templom tőlük elvehető, biztos adat arra, hogy Fehéregyházát nem építették be a kolostorba, sem körül a kolostorral, különben, hogy volna elképzelhető a templom elvétele?

Elvették-e a pálosoktól Fehéregyházát?

Ezt a kolostortól való különállását Fehéregyházának s a fentebbi feljegyzést, amely azt igazolja, Wekerle László, a Fehéregyházát a Bohn-féle téglagyári rommal azonosító kutató ismerte és helyesen is értelmezte, sőt még Fehéregyházának a pálosoktól ténylegesen bekövetkezett elvételét is kiolvasta a következő, ugyancsak Lateráni Regestákbeli feljegyzésből: 1497 május 13-án. Báni Pál, a veszprém-egyházmegegyel óbudai szűz Mária-templom lelkésze (presbyter) előadta a pápának, hogy a nevezett templom úgy alapítása, mint a magyar királyok székhelyén való fekvése, fényes isteni tisztelete és az idegenek jelenléte miatt, kiváló nevezetességű s plébánosnak nevezett lelkészének kiváltságos (exemptus) papsága és területe van, miért is, ha a templom a jövőben archipresbyterátusnak, lelkésze pedig archipresbyternek nevezetnék, ez a templomnak előnyére és dicsőre válnék. Ez okból arra kéri a pápát, hogy a plébánia nevét archipresbyterátusra, a plébánost pedig archipresbyterre változtassa. A pápa készséggel teljesíti kérelmét és Pálnak s az ő utódainak megengedi a mitra, a gyűrű és más főpapi jelvények viselését, valamint azt is, hogy — ha valamelyik püspök, vagy a pápai követ nincs jelen — a nevezett templomban és a hozzátartozó egyéb templomokban és kápolnában a szentmise, vecsernye és hajnali ima (matutinum) után ünnepélyes áldást is oszthatnak és a jelenlévők oly bucsuban részesüljenek, mintha püspök adta volna az áldást. Továbbá, hogy alantasáiknak a négy kisebb rendet feladhatják, az oltárokat és temetőket kiengesztelhetik és a templomi eszközöket megszentelhetik, hajnalban isteni tiszteleteket végezhetnek és a templom plébánosainak adott összes előjogokat, kiváltságokat, kedvezményeket, kegyelmeket, szabadalmakat is épügy élvezhetik, mintha azokat az archipresbyterek nyerték volna. (Lat. Reg. 995. sz. k. 333. b. — Tört. Tár. 1904.)

A feljegyzés szövege valóban nem vall arra, mintha Fehéregyháza még mindig a pálosrendi remeteszerzetesek birtokában volna és a mitra, a gyűrű és más főpapi jelvények viselése a szerzetesek sorából kikerült plébánosnak engedtetnék meg. De esetleg támadható felületet nem kívánunk nyújtani — talán abban a korban a kivételesség megengedte ezt — elégséges bizonyítékot soroltunk már fel amugyis a megelőző korból, adódik még további a későbbi korból is arra, hogy Fehéregyháza külön állott a páloskolostortól és átépítése sem történt

meg, hogy a bekövetkezett elvételtől mint bizonyítékról le is mondhatunk. Azonban, amikor a fentebbi feljegyzés kiemeli Fehéregyháza kiváltságának okait s felsorolja alapítása miatt való kiváltságát, a magyar királyok székhelyén való fekvését, fényes isteni tiszteletét, idegenek jelenlétét és presbytere címmelést két templomának, elhallgatná-e vajjon, a sikerre legtöbb reménnyel kecsegtető s csak a közelmúltban történt ujjáépítését, átépítését vagy bővítését, ha az valóban megtörtént volna?

Kétségtelenül nem s így az 1497-ig sem történt meg. Minthogy Mátyás király szándékából indult ki a feltevés és halála után hét évvel sem történt meg az ujjáépítés, tulajdonképpen — ha közvetlen adat nincs reá — már nem is kellene bizonyítani annak elmaradását.

Egy évvel előbb még, 1496-ban egy végrendelet négy kolostorról is megemlékezik és mégis Fehéregyházáról mint egyházzól tesz említést, noha egybeépítettség esetén tulajdonkép arról is mint kolostorról kellett volna említést tennie.

Clastrum divi Petri in Pesth = a pesti Szent Péter-koostor;

clastrum Sancti Johannis Bude = a budai Szent János-koostor;

clastrum Sancti Francisci in Veteri Buda = a Szent Ferenc-koostor Óbudán;

ecclesia dive Marie, que vocitatur alba ecclesia = a Szűz Mária Fehéregyháza;

clastrum Sancte Clare in insula leporum = a Szent Klára-koostor a Margitszigeten. (Hazai Okmánytár. I. 379.)

Nem lehetett szándékos ez a különbségtétel, de éppen ezért, mert öntudatlanul jelentkezett a leírásban, látok bizonyítékot benne Fehéregyháza különállására.

Fehéregyháza a mohácsi vész után épült-e újjá?

Amikor Ibrahim hasa 1529-ben Budát Szapolyai János király számára elfoglalta, az őrség Ferdinánd király által Budán parancsnokul hagyott Nádasdyt láncokba verve átadta a töröknek, Ibrahim Nádasdynak szabad elvonulást ígért és el is engedte, mire az társával azonnal Óbuda felé indult s csak sietségének köszönhetően életét, mert armányból háromszáz török Fehéregyháza mellett, rövidebb uton elébe vágva, őt megtámadni szándékozott, de mielőtt ezek odaértek, Nádasdy már elhaladt arra. (Mellékesen a helyrajzi bizonyításaimhoz egy igen érdekes újabb adat, Nádasdy a rendes, akkori országoton haladt, a mai Zsigmond-utca, Lajos-utca és Vörösvári-utca vonalán, a törökök rövidebb vonalon eléje kerülni akarva, a hegyek lába szélén, a mai Bécsi-uton. A helyszín ismeretében, az előadottakból nyilvánvaló a szándék illetően kiterve-lése. Természetesen lehetséges az is, hogy gyanút fogva, a menekülő Nádasdy is már ezt az utat választotta és emiatt hiúsult meg a galád merénylet. De bizonyítékul megmarad, hogy még ezidőben is a Vörösvári-utca számított a megszokott esztergomi országotnak.)

A fentebb ismertetett feljegyzés „prope aedem virginis, ad collis radices, haud longe ab oppido“-nak mondja a tervezett rajtaütés helyét. (Némethy Lajos: Még egy szó... Arch. Ért. 1884.) — Azaz: „a Boldogságos Szűz templom mellett, a dombok alján, nem messze a várostól.“

Ha most meggondoljuk, hogy Oláh Miklós esztergomi érsek 1536-ban „monasterium Eremitarum Divae virginis sacrum, quam Albam Mariam appellant“ (Hungaria et Atila. 22.) — „az isteni szűznek szentelt remetemonostor, amelyet Fehér-Máriának hívnak“ szöveggel nevezi a kolostort, amelyről tudjuk, hogy Mátyás király valóban megépítette, továbbá, hogy 1514-ben Bakócz Tamás bíboros és 1527-ben I. Ferdinánd király egy-egy éjjelt töltött benne, úgy fel kell, hogy vetődjék a kérdés, nevezhetne volna-e az 1529-iki adat a kolostorba beépített templomot az Isten háza mintájára a Boldogságos Szűz házának (aedes virginis), a pálosok vagy a remeték kolostora (monasterium Paulinorum vagy Eremitarum) helyett, ha nem állott volna külön?

Végül pedig az 1700 körüli budai polgár feljegyzí: „Templum beatae Mariae virginis iot unveith von des Franckl Pöckhen Mill, alwo rechter Handt auch ein Closter gestanden, hatt gehaissen Tereighaz.“ (Gárdonyi: Egy budai polgár feljegyzései. Historia. 1931. 115.) — „A Boldogságos Szűz Mária egyháza nincs messze a Franckl pék malmától, ahol jobbkéz felől egy kolostor is állott, Fehéregyházának nevezték.“

A szöveg nem olyan fogalmazásu, hogy egyszerű beépítés, vagy hozzáépítés volna belőle leolvasható, hanem éppen ellenkezőleg, teljesen különállást.

Az 1529-iki aedes szó és az 1700 körüli templum szó is az eddig kifejtettek alapján csak erősbít az egyértelműen bizonyító többi adatot, hogy Fehéregyháza Mátyás király után is, nem épült újjá, hanem mindvégig megmaradt ősi, egyedül álló alakjában.

Ennek pedig következménye: Fehéregyháza alapjai nem lehetnek egybeépítve kolostorával és nem lehetnek csucsives templomai.

(Folytatom)

Gatterer Ferenc